

Kísérlet a statisztika és a jövő kutatás viszonyáról.

Essay on the Relationship between Statistics and Futurology

Kiss Endre, D.Sc.prof. emeritus

ELTE-ORZSE

andkiss@hu.inter.net

Initially submitted March 11, 2020; accepted for publication Apr.28, 2020

Abstract

Both these sciences are not precisely often compared, although they are linked by many decisive trains. Both are orienting very strongly the social behaviour, moreover, they seem to be in this function quite at the top.

The determinations of this similar train are anchored in the ontology of the society (differently called : in the Social Ontology). This ontology is looking for identifying and investigating those qualities, which are characteristic for every social being known of us.

Every statistic range and every prognosis oriented toward the future are becoming, at the moment of their publication, *social* facts that in virtue of their pure existence are influencing the capacity of orienting the social actions.

Both are acting for me as quasi-facts (although of different nature), both represent reconstructed realities (although of other determinations).

The encounter of both sciences is determining also in their *relation* to the time. These relations are simultaneously philosophical, but also very real. None of these sciences was born in the present. The statistics realizes in its present the „newest” past, the futurology also in the present the earliest future.

They are also materially linked even in this similar quality. In this relation, the statistics delivers the „raw material” (the facts), the futurology the concept.

While however these facts are already legitimized at the touch point moment, the concepts of the futurology are only legitimized in another present.

Kulcsszavak: statisztika, társadalomontológia, jövő kutatás, futuroológia, időbeli létezés, szimmetria, tudományok együttműködése és interakciója, tárgyvesztés

Keywords:

statistics, social ontology, future researches, existence in time, symmetries, cooperation and interaction of sciences, loss of objects

Ha hivatalos vagy egyenesen protokolláris alkalom teremtette is meg a statisztika és a jövő kutatás, mint két tudomány közös vonásainak elemzését, a kihívás kivételesen izgalmas, hiszen ha a tudományok, s ezen belül is elsősorban a társadalomtudomány valóságos *cselekvésorientáló* helyzetét, annak eltérő lehetőségeit tudatosítjuk, hamar nyilvánvalóvá kell válnia, hogy mind a *statisztika*, mind a *jövő kutatás tudománya* kivételesen is élen jár ebben a funkcióban.

A társadalmi cselekvés orientációjának szempontja nem az egyetlen mérce vagy kritérium egy-egy tudomány általános jellemzésekor, mégis nemcsak a mindenkori konkrét helyzetben, de a maga absztraktságában is mélyen meghatározó tulajdonságról van szó. Alapjai egy *társadalomontológiában* vannak lefektetve, *minden társadalmi lét* (lehetőleg) ideológiáktól független, állandónak tekinthető meghatározásainak együttesében. Egyszerűbben szólva, nem szabad a cselekvésorientáció fogalmának

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Kiss Endre prof.DSc

felmerülésekor elsősorban a tudatos befolyásolásra gondolni, sokkal lényegesebb ennél a *strukturális pozíció*, a *magától értetődő*, az *evidens* hatások számolatlan lehetősége.

Másképpen *társadalmi tény* egy nyilvánossá váló statisztikai adatsor és egy, a nyilvánosság küszöbét ugyancsak átlépő, a jövőre irányuló prognózis. Abban azonban nagyon is megegyeznek, hogy már a nyilvánosságra kerülés pillanatától kezdve erőteljesen orientálják a társadalmi cselekvést. Ez a funkció magából a társadalmi létből nő ki. Mind a statisztikai adatsor, mint a jövőkutatási prognózis kvázitényekként, s így kvázi-valóságként jelenik meg. Mindkét helyzet tehát kvázi-tényeket, konstruált, illetve rekonstruált valóságokat jelenít meg, amelyek értéke (egyenesen *ritkaság-értéke*) éppen abban áll, hogy egy ilyen tudatos, módszeres és célra irányuló tevékenység nélkül ezek a tények nem is léteznének. *Kikényszerítő erejük* ebben a különlegességben van, hiszen a cselekvés terében nagy kockázatot vállal az, aki ezeket a kvázi-tényeket figyelmen kívül hagyja, így vagy úgy, de utólag még felelősségre is lehet vonni.

Már elméleti megközelítésben is *különbséget* kell tenni e kikényszerítő erő két dimenziója között. Mivel az a társadalmi nyilvánosság médiumában érvényesül, a nyilvánosság szerkezete, egyenlő vagy nem-egyenlő esélyei, zavartalan vagy torz karaktere nagyon is alakítják e kikényszerítő erő aktuális érvényesülését. A másik dimenziót azonban még e nehézségek alól is tehermentesíthetjük, s nem is azért, mert esetleg naívak lennénk, de azért, mert ez a kikényszerítő mélyen bele van kódolva a társadalmi lét szerkezetébe, szélsőséges esetben még nyilvános kommunikáció nélkül is képes tájékozódni (olyan társadalmak is tisztában lehetnek helyzetükkel, amelyek nem kommunikálhatnak nyilvánosan). A kommunikációelméleti és –történeti részleteket nem érinthetjük, miközben figyelemreméltó és egy irányba mutató tapasztalattal rendelkezünk arra nézve is, hogy ez a kikényszerítő erő akkor is érvényesül. Emiatt megértünk mindenkit, aki felpanaszolja a legkülönfélébb médiaegyenlőtlenségekből származó dilemmákat (a közelmúlt egy magyar teoretikusa például találóan „médiaszegénység”-ről beszélt), miközben éppen emiatt gondoljuk azt is, hogy még a teljhatalmúnak gondolt média hatalma is igen csak korlátozott és a „túlhatalom” állandó verklizése még kontraproduktív is lehet.

Ebben az alaphelyzetben benne rejlik egy sor *származtatott és járulékos*, önmagukban azonban ugyancsak igen releváns probléma. A statisztika és a jövőkutatás szerves és eredendő kikényszerítő ereje alapesetben nem jelent önálló etikai- és felelősségproblémákat e tudományok számára. E tudományok egyes produktumainak meg kell felelniük a tudományos módszer és igazság kritériumainak. De a tudományos igazság sokszoros és sokféle társadalmi hatása (amelynek a szóban forgó kikényszerítő erő a mindenkori eredője) hamar felveti a járulékos vagy szekundér etikai kérdéseket, az ú.n. *szakértői etika* problémáját (a szakértő ítélt, de nem felelős), a tudományos eredmény egyértelműségének, a társadalmi érdekek elengedhetetlen kizárásának kérdéseit, miközben a hetvenes évek tudományfilozófiája, s persze, jóval korábban már a tudásszociológia számos válfaja is a legkorrektebb tudományos vizsgálat esetleges rejtett és öntudatlan értékvonatkoztatásait is felszínre hozta. Adott helyzetekben már a tudományos témaválasztás is vonzhat érték-következményeket, különösen akkor, ha ezeket az értékvonatkoztatásokat abban a két alaphelyzetben vizsgáljuk, amelyek meghatározóak: ki az, aki végül is dönt az egyes kutatási témákról, s mennyire független a tudomány a maga valóságos finanszírozásában.

A statisztika helyzete ebben a szimbolikus összehasonlításban kedvezőbb, mint a jövőkutatásé, e terület kényszerítő ereje *definíció szerint* inkább a tényekben, mint az értelmezésekben és az értékítéletekben van, ez a jövőkutatás esetében természetesen többé-kevésbé el is tolódhat.

Egy következő aszimmetrikus viszony rajzolódik ki a statisztika és a jövőkutatás között abban a viszonylatban, hogy a statisztika (látszólag) inkább partikuláris és részleges produktumokat dolgoz ki, hiszen (eltekintve most a források állandó problémájától) részlegesebb objektumok és tárgyak viszonylatait rögzíti (ennek természetesen nem kell mindig így lennie), miközben átfogóbb, sőt, akár univerzális eredményei is éppen a további interpretációkra való rászorultság állapota miatt eredendően részlegesnek

tűnhetnek. A jövőkutatás pedig, ha el is szánja magát, hogy partikuláris vagy részleges objektumok, intézmények vagy más tárgyak jövőjével foglalkozzék, kényszerűen akkor is univerzális, amikor nem akar az lenni, hiszen egy-egy ilyen részleges szubjektum jövőjét eleve célszerűbb egy univerzális képen *belül* (és egy ilyen kép megalkotása *után*) megrajzolni, mint „alulról”. Egy nagyvállalat jövőképéből nehezebb következtetnie a gazdaság jövőjére, mint megfordítva (paradoxon, hogy a konjunktúrakutatásban élnek ilyen módszerrel). A fenti aszimmetria természetesen nagyon is relatív, fontosságát azonban az is aláhúzza, hogy ez is a két tudomány szoros egymásrautaltságára utal.

További meghatározó találkozás a két tudomány között az *időhöz* való, látszólag igen filozofikus, valójában azonban alapvetően valóságos viszonyban mutatható ki. E két tudomány mintegy megosztzik az idő sajátos dimenzióin, amely a mindenkori jelenben realizálódik a múlt és jövő közötti permanens átmenet mozgásában. Egyik tudomány sincs otthon a jelenben.

A statisztika produktumában az a jelen a tárgy, amelyben a megszületés pillanatától először jelenik meg a múlt. Ezért a statisztika a legújabb, a legaktuálisabb, a „legfrissebb” múlt, és e vonásának nagy gyakorlati fontossága is van. A statisztika az a jelen, ami már éppen nem létezik, a lehető legújabb múlt-változat. De a jövőkutatás sem él benne természetes módon az időben. A jövőről bizonyított (bizonyítható) kijelentéseket nem lehet felállítani. A jövőkutatás kész produktuma eleve se nem hamis, se nem igaz, ebben nemcsak általában tér el a tudományok iránt megfogalmazott elvárásoktól, de döntően eltér éppen a statisztikától is, amelynek saját „igazság”-tartalma alapfeltétel. Igazzá vagy hamissá csak akkor válik egy ilyen produktum, ha a kutatásban megadott haladék letelik és össze lehet hasonlítani a prognózist a valósággal.

Visszatérve az időhöz való viszonyra, voltaképpen mindkét tudománynak a jelenben való létmódja különös: a statisztika a *legújabb múlt*, a jövőkutatás a *legkorábbi jövő* (azzal kiegészítve, hogy definíció szerint ez a jövő sem lehet bizonyos).

Bizonyos „felfüggesztett” állapotként lehetne ezt közösen jellemezni (jóllehet annak konkrét meghatározottságai eltérnek egymástól), a statisztika produktuma kilép az időből, a jövőkutatás produktuma még nem lép be, mindkettőnek újabb közvetítőkre van szüksége, hogy realizálják a bennük potenciálisan benne szunnyadó kikényszerítő erőt.

A jövőkutatás alapvető hármassága (linearitás – szelekció – kockázat) a statisztika adatainak ideáltipikus linearitására alapul, általában a társadalomtudományos empiria –és a statisztika kapcsolata sokszor sokkal közvetlenebb, mint azt a nap gyakorlatban gondolni lehet. Kicsit esszéisztikusnak tűnhet, ha a „minden statisztika”-tézisét fogalmaznánk meg, de ha valaki például megszámolná, hogy hány beszélgetés kezdődik a világ televízióiban azzal: „a lakosság x százaléka gondolja úgy”, vagy a „külkereskedelmi mérleg x százalékkal csökkent”, nagyon is elcsodálkoznánk, hogy milyen mélyen épül be a statisztika akár a legtriviálisabb közbeszédbe is.

A jövőkutatás kiinduló szükséglete az adatok, jelenségek valamelyes rendezett linearitása, extrapolálhatósága, trenddé alakíthatósága. Ebben is találkozik a két tudomány. Egy ilyen adatsor a statisztika oldaláról a „legfrissebb” múlt, a jövőkutatás oldaláról a „legkorábbi” jövő.

Ez a legabsztraktabb formában is igaz, de más, áthatások, közelítések is lehetségesek, az egymásra hangoltság komplexebb eseteit sem lehet kizárni. Amire a statisztika adatgyűjtése irányul (ez előzetes döntés) befolyásolhatja a jövőkutatás trendjeit, de arra is volt példa, hogy közgazdász, jövőkutatási vagy más társadalomkutató indítsa el magát a statisztikai vizsgálatot.

Ez *aszimmetrikus egymásrautaltság*. Azt, „linearitás”-nak, az események „linearitásába való bekapcsolódás lehetőségé”-nek nevezünk, a statisztika teremti meg. Hajlanánk arra, hogy némi

nagyvonalúsággal a statisztikát jóval parttalanabbnak fogjuk fel, mint ami szokásos. Ebben az esetben szinte minden a statisztikán alapul, amit a jövőkutatás (és más társadalomtudományok is, nem beszélve a politikai közbeszédéről) kiindulópontnak tekinthetnek.

Az aszimmetrikus egymásrautaltság másik oldala, hogy a statisztikai kutatások, mérések körvonalainak kialakítása, azok konkrét megtervezése mindenképpen tartalmaz olyan „anticipációkat”, amelyek a vizsgálathoz képesti jövőre utalnak. Az, hogy ezeket a súlypontokat ki határozza meg, sokféleképpen kerülhet eldöntésre, de akár még közgazdasági vagy éppen jövőkutatási megfontolások is szerepet játszhatnak abban, ilyen fejezet volt Péter György elnöksége a *Statisztikai Hivatalban*, amit még az a mozzanat is teoretikus és történeti érdekességüvé avathat, hogy az emlékezet szerint Péter őszinte híve volt a tervezésnek, és ebből a perspektívából kötötte össze a statisztikát és a jövőt (a reálközgazdaságon át, természetesen).

A jelen folyamatokból eredő spontán hasonlóság a statisztika és a jövőkutatás között a növekvő *jelenorientáltság*, a még aktuálisnak tekinthető jelen *közvetett*, sőt, néhol *közvetlen* súlyának megnövekedése. Ez is bizonyos mértékű szimmetriához vezethet, jóllehet az a két tudományterületen csak más karakterű változásokban nyilvánulhat meg (s mind a két területen nem is egy, de több formában is alakot ölt).

A statisztikában elsősorban az ún. *adatbányászat* jelenségét emelnénk ki, amely közvetlenül a technológiai-civilizációs változások következményének tűnik (digitalizáció, informatika), ugyanolyan nyilvánvalósággal azonban mélyebb változásoknak, így például a társadalmi folyamatok felgyorsulásának, komplexebbé válásának, s ezen át természetesen magának a *globalizációnak* is a következménye. Nem kevésbé drámai, ha nem is irreverzibilis vagy nem is kizárólagossághoz vezető elmozdulás a jövőkutatásban ugyancsak a *globalizáció* fokozatosan felismert ténytudósága és egyre konkrétanabb kutatott sajátosságainak reflektálása. Vannak bőségesen a jelen jövőkutatásában a globalizáció felismerésétől viszonylag független elemek is, mégis a jövőt itt is közeledik a jelenhez. *Pozitívan* ez azt jelenti, hogy a globalizáció idő- és térvizsgálata új áthatásokat hoznak létre jelen és jövő között, amit a jövőkutatásnak (ha nem is kizárólagosan vagy éppen „követő jelleggel”) tudomásul kell vennie. *Negatívan* ez azt jelenti, hogy az ókortól a huszadik századik érvényben lévő többé-kevésbé abszolútnak tekintett erős elválasztó vonal jelen és jövő között elhalványul. A jövőkutató nem dőlhet kényelmesen hátra karosszékében, és nem függesztheti tekintetét a távoli jövők valamelyik kiválasztott síkjára, hogy nyugodt utópizmussal akár még szembe is állíthassa a jobb a jövőt az elviselhetetlen jellel. Ez nem az egyetlen oka az utópikus gondolkodás lehanyaglásának (hiszen az időben is jóval megelőzi ezt a helyzetet), és az is bizonyos, hogy az utópia marginalizálódása hatalmas deficit, és sok káros tendencia indult ki belőle már eddig is, de a jelen és jövő horizontjainak növekvő egymásba nyílása megkerülhetetlen tény.

Egyaránt jellemzi a statisztikát és a jövőkutatást egy bizonyos *tárgyvesztés* (Objektverlust). Ez valóban sajátos változás (az állandó változások tengerében), s semmiképpen sem válság a kifejezés hagyományos értelmében. Ezt a fontos fogalmat számos tudományban alkalmazzák eredménnyel, így a pszichológiában vagy az irodalomelméletben is. Különös és más eszközökkel alig kifejezhető viszonyt fogalmaz meg, azt, amikor egy szubjektum bármely okból éppen azt a tárgyat (objektumot) veszíti el, amire érdemileg vonatkoztatja önmagát, saját tevékenységének eredőjét, ami addigi céltelevázásainak és értelemadásának centruma volt. Egy ilyen veszteség különleges (és egyben különlegesen új) helyzeteket teremt.

Egy ilyen *Objektverlust* mindenképpen hasonlóképpen érinti a statisztikát és a jövőkutatást, elsősorban addigi „normáltudományos” identitásukban. Első megközelítésben a tények megközelítésének válságáról lehet szó, amelynek már a kezdetekben számos párhuzamos és eltérő oka van, amelyek között az elemzésnek kell differenciálnia és a teljesség ebben a kérdésben inkább csak álom, mint valóság.

A *statisztikában* (e sorok szerzőjének szakmán kívüli perspektívájából kiindulva) ezt az adatszolgáltatás válságában lehetne megpillantanunk. E jelenség mögött egyképpen meghúzódnak a politikai akarát, az anyagi források és a társadalmi magatartás elemei (miközben a „privatizált” adatfeltárás problémája nem kisebb súlyú, bár teljesen legitim – évtizedek óta legitim és legális gyakorlat privát cégek hiteles adatgyűjtése, amelyek nagyszerű feldolgozása rögtön el is tűnik egy páncélszekrényben, és sem a társadalom, sem a további kutatás számára nem válik már hozzáférhetővé).

A jövőkutatásban ilyen *Objektverlust* lehet éppen a normáltudományosság lehetőségeihez mérten a létfontosságú tények nem-ismerete, illetve az ilyenek megközelíthetlensége. Ez ugyan nem teljesen új és precedens nélküli jelenség, jelenünkben mégis kritikus méreteket ölt. Ez a mozzanat könnyen kapcsolatba hozható a globalizáció sokkal bonyolultabb és kiterjedtebb aktoriális szerkezetével, mint amilyen a megelőző kor aktoriális szerkezete volt. Éppen a legfontosabb aktorok körül alakulnak ezek a „legfontosabb” tények, amelyek – *éppen, mint tények és nem mint hallomások* – napjainkban a kutatás számára gyakorlatilag megközelíthetlenné válnak. S ez nemcsak a folyamatok spontánnak nevezhető mutációjából származik, de a jog és a politika szabályozásának következménye is, a személyiségi jogok, a nyelvszabályozás, a nyilvános kommunikáció diktátum-karaktere („húsz percünk van, még három kérdést lehet feltenni”). Esszényszerű megközelítésben ez azt jelenti a jövőkutatás számára, hogy nem kerül abba a helyzetbe, hogy akár még a jelen-jövő-szerkezet új körülményei között is szolid prognózisokat hozhasson létre.

Vannak olyan *létező* tények a statisztika és a jövőkutatás számára, *amelyek nem léteznek* (ugyancsak a statisztika és a jövőkutatás számára).

A politika terepénél maradván, aligha volt olyan korrekt *jövőkutató*, aki tudott volna arról, hogy a szovjet főtitkár 1983-ban figyelmeztette az Egyesült Államok nagykövetét, miközben a nyolcvanas éveket a szembenállás legveszélyesebb korszakának nevezte a kubai válság óta. Ami a *statisztikát* illeti (ismét a külső perspektívából szólva), nagyon javasolnám, hogy szerveződjön egy olyan projekt az 1989 utáni magyar nyomtatott sajtó vizsgálatában, amely kizárólag azokat a közleményeket gyűjti össze és osztályozza, amelyekben - bármely politikai ciklusban – a felelős politikus azt válaszolja, hogy a feltett „igen közérdekű” kérdésre nem áll rendelkezésére kutatásokon vagy szisztematikus felméréseken alapuló adat.

A két tudomány folyamatos eredményeinek méltatása nem lehet a kísérlet feladata. Mindkét tudományt igen közelről érintik azok a hatalmas átalakulási folyamatok, amelyeket elsősorban globalizáció, a mediatisáció és a digitalizáció hoz magával az 1989-utáni világban, amelye a posztkommunista neoliberalizmus sok konkrét változatban érvényesülő hegemóniája jellemző.

Ha valamire, erre a helyzetre (gondoljuk: mindkét tudomány számára) az a jellemző, hogy a nagy *kihívások* nagy reményeket és *lehetőségeket* is jelentenek.

A nagy kihívások legnagyobbja éppen az, ami az egész társadalmat a maga totalitásában is érinti az 1989 utáni világban. A globalizáció a *modernitás dialektikája*, s itt a dialektika azt jelenti, hogy ugrás, olyan mutáció, ami hirtelen a normális nagyságrendű folyamatokból mindennél nagyobb hatalmas folyamatokat teremt (aminek következménye, hogy azok ellenőrzése és irányítása hirtelen kikerül a „normál”-tevékenységek megszokott és legitim hatósugarából). Ilyen ugrás a nemzetközi adósságválság, az Internet világa, a klímaválság vagy éppen maga a globalizáció. Túlságosan hatalmas méretű folyamatok ahhoz, hogy irányítani vagy ellenőrizni lehessen azokat.

Minden, csak nem csoda, ha ezek hatása megjelenik a statisztika és a jövőkutatás területein is, miközben ezek között a körülmények között az elvárások bizonyos értelemben még meg is nőttek, hiszen bármely konkrét tézis bizonyításának terhe, egy-egy prognózis mellé az „oda vezető út” konkrét felmutatása

(„akkor mondd meg, mi a teendő”) ilyen nagyságrendű folyamatok feltárásakor még külön is a kutatót terheli.

Ez is valódi paradoxon: *a produktív kutatások tere szűkül, a módszertani pedantéria tere növekszik*, ami önmagában még nem is lenne probléma. Maga ez az összefüggés *defenzív és mentegetőző* helyzetbe a kutatót.

A remények és lehetőségek terében nagyon is felértékelődik a *motiváció*, az akarat, az elszántság kérdésköre, még pedig nem is megszokott értelemben, ami a szolid mindennapi kutatómunka alátámasztására szolgáló lelki beállítódás. A jövővel foglalkozó tudományokban mintha hiányozna az az ideális faktor, a lelkesedés, ami ennek a területnek kijár. Ez döntő változás lehet, ha érthető is.

A lelkesedés és a hit hiánya kétélű dolog. Az utópiák számos ok következtében elhalványodnak, és kreatív energiaként nem segítik a jövőkutatókat. De ennek az összefüggésnek a reális térben még van egy másik oldala is. Nincsen utópiamentes tér, ha nincsenek pozitívak, jönnek a negatívak. Nincsenek „utópiák”, de „negatív utópiák” nagyon is vannak. A történelemben itt sincsenek üres terek. Ha nincs előremozgató erő, máris benyomulnak a helyzet új haszonélvezői.

Se szeri-se száma a negatív utópiáknak, amelyekkel az olvasóból ma is szent borzongásokat válthat ki egy kutató, mindazonáltal *egy negatív jövőkutatás talán még elkerülhető*.

Ebből a morbid fejlődésből már adott ízelítőt a kiváló Aldous Huxley, a *Szép új világ* szerzője. 1945 után kis könyvben foglalja össze, hogy mi vált valóra harmincas években írt nagy művének negatív utópiájából. Adott példát a kiváló Orwell, akinek nagyszerű műve egy középszintű antikommunizmus Bibliája lett. Adott példát a kiváló, Amerikába emigrált német filmrendező, Fritz Lang, akinek remek *Metropolis*a Hitlert ejtette rabul. S adott példát Herman Kahn, aki a világot a nagyhatalmak rejtett világháborújaként írta le (s nem felejtette el, hogy a háborúban álló társadalom ellátására képes teljes költségvetést követelje alig egy évtizeddel a II. Világháború befejezése után).